

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.40>

АЛЬТЕРНАТИВНІ ФОРМИ ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Чорнописька В.З.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-3230-5971
e-mail: Viktoriiia.Z.Chornopyska@lpnu.ua*

Байовська Ю.Ю.,

*студентка III курсу бакалаврату
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
e-mail: yuliia.baiovska.pv.2022@lpnu.ua*

Чорнописька В.З., Байовська Ю.Ю. Альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану.

У статті розглядаються альтернативні форми влаштування дітей позбавлених батьківського піклування, такі як: патронат, усиновлення, опіка, піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу в умовах воєнного стану. Автори аналізують основні аспекти, які стосуються альтернативних форм влаштування дітей позбавлених батьківського піклування, особливо в умовах воєнного стану.

Особлива увага приділяється вивченню питання дітей, які залишилися без батьківського піклування через бойові дії, евакуацію, втрату зв'язку із сім'єю або загибель батьків. Традиційні форми опіки, такі як усиновлення чи поміщення у дитячі будинки, часто стикаються з низкою логістичних, соціальних і правових перешкод. У таких умовах альтернативні форми влаштування стають важливим інструментом для забезпечення благополуччя та безпеки цих дітей.

Окрім цього, важливу роль у цьому процесі відіграє взаємодія державних структур, громадських організацій та міжнародних партнерів у створенні ефективної системи допомоги дітям. Важливо враховувати потребу у швидкому реагуванні, адаптації нормативно-правової бази до викликів воєнного часу та розвитку психологічної підтримки для дітей і сімей, що їх приймають. Розгляд альтернативних форм влаштування, таких як патронатні родини або тимчасова опіка, дозволяє забезпечити сталий розвиток дитини навіть у найскладніших обставинах.

Ключові слова: патронат; виховання; діти – сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; патронатне виховання; дитячий будинок сімейного типу; усиновлення; воєнний стан; опіка та піклування.

Chornopyska V.V., Baiovska Y.Y. Alternative forms of placement of children deprived of parental care under martial law.

The article examines alternative forms of placement of children deprived of parental care, such as: patronage, adoption, guardianship, foster care, foster families, family-type orphanages in conditions of martial law. The authors analyze the main aspects related to alternative forms of placement of children deprived of parental care, especially in conditions of martial law.

Special attention is paid to studying the issue of children left without parental care due to hostilities, evacuation, loss of contact with the family or death of parents. Traditional forms of care, such as

adoption or placement in orphanages, often face a number of logistical, social and legal obstacles. In such conditions, alternative forms of placement become an important tool for ensuring the well-being and safety of these children.

In addition, an important role in this process is played by the interaction of state structures, public organizations and international partners in creating an effective system of assistance to children. It is important to take into account the need for rapid response, adaptation of the regulatory framework to the challenges of wartime, and development of psychological support for children and families that accept them. Consideration of alternative forms of placement, such as foster families or temporary care, allows ensuring the sustainable development of the child even in the most difficult circumstances.

Key words: foster care; upbringing; children - orphans; children deprived of parental care; foster care; family-type orphanage; adoption; martial law; guardianship and care.

Постановка проблеми. Діти це майбутнє нашої держави. Вони повинні зростати в умовах, які сприяють їхньому гармонійному фізичному та моральному розвитку, а також забезпечують безпеку для життя і здоров'я. Проте в умовах воєнного стану на сьогодні зростає кількість дітей, які втратили батьків, залишилися без батьківського піклування або були евакуйовані із закладів інституційного догляду через наближення активних бойових дій до безпечніших регіонів України чи навіть за кордон. Тому, у таких умовах держава зобов'язана надавати цим дітям особливий захист і допомогу, забезпечуючи можливість їхнього усиновлення, патронатного виховання або влаштування у дитячі будинки сімейного типу, з обов'язковим урахуванням їхніх найкращих інтересів.

Сім'я є основою для забезпечення повноцінного фізичного, інтелектуального та культурного розвитку дитини. Україна вживає чимало заходів для захисту дітей та їх щасливого дитинства через такі форми, як: усиновлення, опіка, піклування, патронат, прийомні сім'ї, прийомні батьки та дитячі будинки сімейного типу. Вище перелічені альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, є важливим інструментом забезпечення права дитини на сім'ю, особливо в умовах воєнного стану. Основна перевага цих форм полягає у створенні максимально наближених умов до сімейних, що сприяють емоційному та соціальному розвитку дітей. У період воєнного стану такі моделі виявляються більш гнучкими та оперативними порівняно з традиційними інтернатними закладами, які часто зазнають перевантаження або стають небезпечними через бойові дії.

Аналіз дослідження проблеми. Значний внесок у вивчення питань щодо форм виховання дітей позбавлених батьківського піклування внесли такі науковці, як: Б. Андрусин, Н. Оніщенко, Н. Опольська, Ю. Шемшученко, С. Бобровник, Н. Пархоменко, Л. Токарчук, С. Стеценко, Н. Кончук, В. Микитин. Попри значний внесок цих науковців у досліджувану проблематику, особливого розгляду потребують альтернативні форми влаштування дітей позбавлених батьківського піклування в умовах воєнного стану та їхньої ролі у гарантуванні права дитини на сім'ю.

Мета статті – аналіз альтернативних форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану та їхньої ролі у забезпеченні права дитини на сім'ю.

Виклад основного матеріалу. Однією із найпоширеніших альтернативних форм влаштування дітей позбавлених батьківського піклування, є патронатна форма виховання. Так, відповідно до ст. 252 Сімейного кодексу України (далі – СК України) зазначається, що патронат над дитиною – це тимчасовий догляд, виховання та реабілітація дитини в сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин [1]. Встановлення патронату над дитиною передбачає тимчасове влаштування дитини до сім'ї патронатних вихователів, які забезпечують її догляд, виховання та реабілітацію. Ця особлива форма підтримки має на меті захист прав дитини, яка через складні життєві обставини тимчасово не може жити з батьками чи законними представниками, а також надання їй допомоги, спрямованої на повернення дитини в рідне середовище з урахуванням її найкращих інтересів.

Сутність патронату полягає у створенні для дитини безпечного середовища на час, поки її сім'я долає складні обставини, такі як відсутність житла, жорстоке поводження, відбування одним із батьків покарання чи інші критичні ситуації, які батьки не можуть подолати самостійно.

Патронат над дитиною реалізується на основі договору, укладеного між органом опіки та піклування і патронатним вихователем, відповідно до статті 253 Сімейного кодексу України [1]. Цей договір регулює тимчасове влаштування дитини, яка опинилася у складних життєвих об-

ставинах, до сім'ї патронатного вихователя. Така форма влаштування має кілька ключових особливостей: вона базується на укладенні договору, який є відплатним сімейним договором; для виникнення патронатних правовідносин необхідна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити; патронатне виховання має чітко визначений тимчасовий характер і не може тривати більше трьох місяців, але в умовах воєнного стану строк перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя визначає служба у справах дітей з урахуванням обставин надзвичайного або воєнного стану. Дитина може перебувати до закінчення війни й протягом місяця після закінчення/скасування воєнного стану; при патронаті не виникають батьківські права, дитина передається лише для догляду та виховання; між патронатним вихователем і дитиною не встановлюються аліментні зобов'язання [2, с. 92].

Необхідно також зауважити, що патронатне виховання є найбільш гнучкою формою, а особливо в умовах воєнного стану. Адже з початком повномасштабного вторгнення Кабінет Міністрів України ухвалив постанову «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання послуги патронату над дитиною» від 30 травня 2024 року [3]. Де зазначається, що під час надзвичайного або воєнного стану в Україні до сім'ї патронатного вихователя, за його згодою та за необхідності, можуть бути влаштовані діти, які не є рідними братами чи сестрами або не виховувалися раніше в одній сім'ї. Водночас враховуються житлові умови патронатної сім'ї, а кількість таких дітей не повинна перевищувати п'яти осіб [3].

Патронатний вихователь бере на себе обов'язок забезпечити догляд, захист і тимчасове виховання дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, відповідно до рішення органу опіки та піклування. Від моменту передачі дитини під патронат, вихователь повністю відповідає за її життя та здоров'я. У випадку загрози життю чи здоров'ю дитини під час воєнного стану патронатна сім'я має право евакуюватися разом із дитиною до безпечного місця. Патронатний вихователь зобов'язаний негайно інформувати про це батьків або законних представників дитини, службу виконавчого органу, що передав дитину під патронат, чи службу у справах дітей обласної військової адміністрації, надаючи відомості про обставини, намір евакуації та маршрут переміщення.

Рішення про необхідність переміщення дитини до безпечної території може ухвалити сільський, селищний або міський голова, запропонувавши патронатній сім'ї переїхати разом із дитиною, яка перебуває під її опікою. Якщо патронатна сім'я не має можливості або відмовляється від переміщення, голова відповідного органу влади, за поданням служби у справах дітей, ухвалює рішення про припинення договору патронату та сприяє влаштуванню дитини і її переміщення на безпечну територію.

Термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя обмежений трьома місяцями і визначається органом опіки та піклування з урахуванням висновків комісії з питань захисту прав дитини, оцінки рівня безпеки та потреб сім'ї або дитини. Практика свідчить, що в окремих випадках виникає потреба у продовженні терміну перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя. Таке рішення може ухвалити лише орган опіки та піклування після детального перегляду справи дитини та її батьків, враховуючи психологічні особливості розвитку дитини та її думку, якщо вона досягла відповідного віку. У разі наявності обґрунтованих причин орган опіки може продовжити термін перебування дитини у патронатній сім'ї до шести місяців, спираючись на висновок міждисциплінарної ради.

В умовах воєнного стану строк перебування визначається службою у справах дітей з урахуванням обставин надзвичайного або воєнного стану. Дитина може залишатися у патронатній сім'ї до завершення воєнного стану та ще протягом місяця після його скасування. Крім того, під час воєнного стану влаштування дитини до патронатної сім'ї здійснюється за розпорядженням голови міської, селищної або сільської ради, зокрема за місцем знаходження сім'ї патронатного вихователя [3].

Наступною важливою формою виховання дітей позбавлених батьківського піклування є прийомна сім'я. Відповідно до ст. 256 -1 СК України, прийомна сім'я – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [1]. У прийомній сім'ї діти перебувають на платній основі, за умови, що прийомні батьки мають власну житлову площу з відповідними санітарно-гігієнічними та побутовими умовами, такими як: належний стан житла, достатня житлова площа, відповідний санітарний стан, наявність меблів, побутової техніки та інших необхідних предметів, які створюють якісні умови для проживання, виховання та розвитку дитини.

Варто додати, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, можуть залишатися у прийомній сім'ї до досягнення 18 років. Якщо вони продовжують навчання у професійно-технічних або вищих навчальних закладах I–IV рівня акредитації, то термін перебування продовжується до 23 років або до завершення навчання.

При влаштуванні дітей враховується вік як прийомних батьків, так і дітей, щоб на момент досягнення обома батьками пенсійного віку всі прийомні діти вже вибули із сім'ї. Якщо один із прийомних батьків досягає пенсійного віку, тривалість перебування дітей визначається віком молодшого з батьків. У деяких випадках за домовленістю сторін прийомна сім'я може функціонувати і після досягнення пенсійного віку батьків, але не довше ніж п'ять років.

До прийомних сімей на виховання та спільне проживання влаштовуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які перебувають на первинному обліку в адміністративно-територіальній одиниці або перемістилися з тимчасово окупованих територій чи зон проведення антитерористичної операції.

У зв'язку з військовою агресією росії, було ухвалено рішення про тимчасове влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу. Це рішення спрямоване на забезпечення соціального захисту дітей, чий батьки загинули (навіть якщо відсутні відповідні свідоцтва про смерть), тих, хто залишився без найближчих родичів, а також дітей, чий батьки або родичі не виходять на зв'язок, поранені, перебувають під завалами або в районах активних бойових дій [4].

Дитячим будинком сімейного типу, відповідно до ст. 256 -5 СК України, є окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [1]. Дитячі будинки сімейного типу створюються з метою забезпечення дітям належних умов для виховання у сімейному середовищі. Батьки-вихователі беруть на себе відповідальність за життя, здоров'я, а також фізичний і психічний розвиток дітей, сприяючи їх гармонійному і всебічному становленню.

Ініціаторами створення дитячого будинку можуть бути подружжя або окремі особи, які не перебувають у шлюбі, і бажають взяти на виховання щонайменше п'ять дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. Рішення про заснування дитячого будинку ухвалюється органами місцевого самоврядування після подання відповідної заяви. Під час ухвалення рішення враховуються результати спеціального навчання майбутніх батьків-вихователів, рекомендації центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, а також висновок служби у справах дітей щодо відповідності житлово-побутових умов. У разі, якщо родина не має житла, що відповідає встановленим вимогам, їй може бути надано відповідне житло за кошти державного бюджету. Після ухвалення рішення про створення Дитячого будинку укладається договір між батьками-вихователями та органом, який прийняв це рішення, щодо організації діяльності закладу. Загальне правило полягає в тому, що кількість дітей у Дитячому будинку не повинна перевищувати 10 осіб, з урахуванням рідних дітей батьків-вихователів.

Батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу отримують фінансову підтримку від держави, що дозволяє забезпечити належні умови для виховання дітей. Водночас за вихованцями зберігаються всі пільги та державні гарантії, передбачені для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Крім того, місцеві органи влади зобов'язані щорічно забезпечувати можливості для оздоровлення та відпочинку як для вихованців, так і для рідних дітей батьків-вихователів [5]. Батьки-вихователі автоматично набувають статусу законних представників своїх вихованців, без необхідності оформлення додаткових документів. Вони зобов'язані сприяти реалізації пріоритетного права вихованців на усиновлення. У разі дій, які перешкоджають цьому праву, органи опіки можуть переглянути рішення про подальше функціонування дитячого будинку.

Крім того, вихованці мають право підтримувати особисті контакти з біологічними батьками та іншими родичами, якщо це відповідає їхнім інтересам. Формат такого зв'язку визначає орган опіки та піклування за погодженням із батьками-вихователями та за участю соціального працівника, який супроводжує діяльність сім'ї. Вихованці проживають і виховуються в сім'ї батьків-вихователів до досягнення ними повноліття (18 років), а в разі продовження навчання у закладах загальної середньої, професійно-технічної або вищої освіти – до завершення навчального процесу в цих установах.

У період дії воєнного стану на території України до Дитячого будинку можуть бути тимчасово влаштовані діти, які залишилися без батьківського піклування. Водночас, кількість дітей не повинна перевищувати встановлену граничну норму – 10 осіб на одну сім'ю.

Важливо врахувати, те що відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану», під час дії надзвичайного або воєнного стану діти, які залишилися без батьківського піклування, включно з тими, хто був розлучений із сім'єю, тимчасово влаштовуються до прийомних сімей або дитячих будинків сімейного типу. Таке влаштування здійснюється відповідно до пункту 31 цього Порядку і з урахуванням граничної чисельності дітей, які можуть перебувати у таких формах виховання [6].

Якщо неможливо видати наказ служби у справах дітей за місцем розташування прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу, рішення про влаштування дитини ухвалює служба у справах дітей обласної або Київської міської військової адміністрації. У випадку, якщо дитина, тимчасово влаштована під час надзвичайного або воєнного стану, набуває статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, її подальше влаштування до прийомних сімей чи дитячих будинків сімейного типу відбувається на загальних підставах із призначенням державної соціальної допомоги.

Інститут усиновлення дитини є також не менш важливою формою. Цей процес є важливим інструментом для забезпечення дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, можливості виховуватися у люблячій родині. Так, відповідно до ст. 207 СК України – усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 228 цього Кодексу [1].

Усиновлювачами можуть бути громадяни України, а також іноземці, які мають належний правовий статус і відповідають критеріям, встановленим законом. Усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини. Також іншими головними вимогами є: різниця у віці між усиновлювачем і дитиною щонайменше 15 років (або 18 років для одиноких усиновлювачів), а також здатність забезпечити належні умови для розвитку та виховання дитини. Усиновлювачами не можуть бути особи, які позбавлені батьківських прав, мають судимість за злочини проти дітей, обмежені у дієздатності або страждають на захворювання, що заважають виконанню батьківських обов'язків.

Процес усиновлення включає кілька ключових етапів. Кандидат в усиновлювачі має звернутися до органів опіки за місцем проживання, подати необхідний пакет документів (включаючи довідки про здоров'я, доходи, житлові умови) та пройти перевірку. Органи опіки вивчають життєві обставини кандидата, його моральні якості та матеріальну спроможність. Після отримання статусу кандидата в усиновлювачі майбутнім батькам надається доступ до бази даних дітей, які підлягають усиновленню.

Усиновленню підлягають діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, або ті, чий батьки надали згоду на усиновлення. У випадках, коли дитині виповнилося 14 років, її згода на усиновлення є обов'язковою. Завершується процес ухваленням рішення суду, яке підтверджує законність та доцільність усиновлення. Лише після набрання рішенням законної сили дитина офіційно стає членом нової родини [7].

Усиновлена дитина отримує всі права рідної дитини, включаючи право на прізвище усиновлювачів, право на спадщину та інші соціальні гарантії. При цьому законодавство передбачає право дитини знати про своє усиновлення, а також можливість усиновлення бути анульованим за обставин, якщо це суперечить інтересам дитини.

У зв'язку з воєнним станом в Україні було внесено зміни до деяких нормативно-правових актів, зокрема, для забезпечення найкращих інтересів дитини було спрощено процедуру тимчасового влаштування дитини. Проте процедура усиновлення залишилась незмінною і здійснюється на загальних підставах, з урахуванням вимог, установлених Сімейним кодексом України та Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2008 року № 905 [8].

На завершення варто, ще згадати органи опіки та піклування. Цей орган в Україні відповідає за захист прав та інтересів дітей, які залишилися без батьківського піклування. Їхні функції включають забезпечення тимчасового або постійного влаштування таких дітей до сімейних форм виховання (усиновлення, патронат, прийомні сім'ї) чи закладів догляду. Вони також здійснюють

нагляд за умовами життя та виховання підопічних, ухвалюють рішення щодо опіки, піклування та влаштування дітей, а також забезпечують дотримання їхніх прав. Ці органи діють на місцевому рівні через виконкоми рад та спеціалізовані служби.

В умовах воєнного стану органи опіки та піклування в Україні працюють у посиленому режимі, адаптуючи свою діяльність до потреб захисту дітей, які залишилися без батьківського піклування. Їхня основна функція полягає в забезпеченні безпеки, евакуації та тимчасового влаштування таких дітей у безпечні умови, включаючи сімейні форми виховання, такі як прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та патронат. Для цього органи опіки спрощують процедури ухвалення рішень та працюють у тісній співпраці з військовими адміністраціями. Вони також забезпечують моніторинг умов життя дітей у прийомних сім'ях і підтримують зв'язок із вихователями та опікунами, гарантуючи дотримання прав дитини навіть у надзвичайних обставинах.

Висновки. Альтернативні форми влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, набувають особливого значення в умовах воєнного стану, коли традиційні інституційні заклади часто не можуть забезпечити належний захист і догляд. Такі форми, як патронат, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу та усиновлення, дозволяють створити безпечне та стабільне середовище для дітей, максимально наближене до родинного.

Патронат виявляється особливо ефективним у кризових ситуаціях, забезпечуючи тимчасовий догляд і підтримку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу надають тривалий захист і стабільність, а усиновлення забезпечує дитині постійну сім'ю та відчуття приналежності. Усі ці форми дозволяють врахувати індивідуальні потреби дітей, зберігаючи їхні права та підтримуючи зв'язок із біологічною родиною, якщо це можливо.

Отже, держава гармонізує законодавство до реалій воєнного часу, спрощуючи процедури та підвищуючи гнучкість механізмів влаштування. Завдяки цьому діти, які залишилися без батьківського піклування через війну, отримують необхідний захист, турботу і можливість для розвитку. Альтернативні форми влаштування стають важливим елементом гуманітарної підтримки дітей і внеском у побудову майбутнього, заснованого на турботі, стабільності та сімейних цінностях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року. № 2947-III. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Токарчук Л.М. Патронат над дітьми: Постановка проблеми. *Правова держава*. 2017. С. 91–96.
3. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання послуги патронату над дитиною: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2024 року. № 633. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/633-2024-%D0%BF>.
4. Діти, які залишилися без батьків під час воєнного стану, зможуть бути тимчасово влаштовані до сімейних форм виховання. *Офіційний веб-сайт: Міністерство соціальної політики України*. 2022. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21593.html?PrintVersion>.
5. Апопій І.В. Сімейне право України. 2-ге вид. пер. та доп. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.
6. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.03.2022 року. № 349. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF>.
7. Процедура усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування громадянами України. *Офіційний сайт: Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/usinovlennya.html?PrintVersion>.
8. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 08 жовтня 2008 року № 905. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text>.